

ТАРБИЯ ЖАНА ТААЛИМ

ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ

EDUCATION AND TRAINING

*Бейшенбаева Бусара Тураровна,
Кыргыз билим берүү академиясы,
ага илимий кызматкери,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

ҮЙ-БҮЛӨДӨ КЫЗ УЗАТУУ САЛТЫ

*Бейшенбаева Бусара Тураровна,
старший научный сотрудник,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

ОБЫЧАЙ ПРОВОДОВ НЕВЕСТЫ В СЕМЬЕ

*Beishenbaeva Busara Turarovna,
Senior Researcher,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

THE CUSTOM OF SEEING OFF THE BRIDE IN THE FAMILY

***Аннотация:** Үй-бүлөдө кыз узатуу салты ата-бабабыздан келе жаткан ыйык салттардын бири. Ааламдашуу мезгилинде убакытты үнөмдөө менен ысырапкорчулукка жол бербөө үчүн кыргыз элинин салтын кайсы бир деңгээлде сактоо менен кыз узатуу тойлору өткөрүлүп жатат. «Кыз оюн» өткөрүлүүдө кыргыз эли кандай жөрөлгөлөрдү, ар кандай улуттук оюндар өткөрүлгөндүгү жөнүндө кеп болот. Ушунун баары эки жаштын түтүн булатып, ынтымактуу үй-бүлөдөн болсун деген жакшы ой тилек, ниет камтылгандыгы айтылат.*

***Аннотация:** Традиция свадьбы невесты – одна из священных традиций, переданных нам нашими предками. В эпоху глобализации, чтобы сэкономить время и избежать лишних трат, девичники проводятся с сохранением некоторых традиций кыргызского народа. Во время фестиваля «Кыз оюн» кыргызы расскажут о проводимых ими обрядах и различных национальных играх. Говорят, что всё это – доброе пожелание и намерение, чтобы двое молодых людей росли вместе и имели гармоничную семью.*

***Annotation:** The tradition of a bride's wedding is one of the sacred traditions passed down from our ancestors. In an era of globalization, to save time and prevent waste, bridal showers are being held while preserving some of the traditions of the Kyrgyz people. During the «Kyz Oyun» festival, the Kyrgyz people will talk about the ceremonies and various national games they hold. It is said that*

all of this is a good wish and intention for the two young people to grow up together and have a harmonious family.

Түйүндү сөздөр: салт, үй-бүлө, ынтымак, ата-эне, кыз, улуттук оюндар, тарбия.

Ключевые слова: традиция, семья, дружба, родители, дочери, национальные игры, воспитание.

Key words: tradition, family, friendship, parents, daughters, national games, upbringing.

Киришүү. Үй-бүлө курууда кыргыз эли чоң маани берип келген кыз менен жигиттин таанышуусу, кыз оюндун кыргыз элинде өткөрүү тартиби, анын тарбиялык мааниси, күйөө жолдош менен шайыр жеңенин кыз оюнду шаңдуу өткөрүшү, талантуу адамдардын: ырчы, чоорчу, комузчу, күүчүлөрдүн катышуусу, улуттук каада-салттын сакталышы менен «Отуз күн оюн кырк күн кыңшылатууда» күйөө бала менен колуктунун жөндөмдүүлүгү сыңдалуу менен ар кандай оюн-зооктор өткөрүлүшү жөнүндө сөз болот. Ошону менен ааламдашуу мезгилинде «Кыз узатуу» жана үлпөт тойлору шартка жараша, убакытты үнөмдөө менен ысырап-корчулукка жол бербөө менен өткөрүлүп жаткандыгы айтылат. Ошондой болсо да ата-бабабыздын каада-салты сакталып жаткандыгы жөнүндө сөз болот.

Изилдөөнүн максаты. Кыргыздын кыз узатуу салтынын мазмунун ачып берүү.

Изилдөөнүн милдеттери. Кыз узатууга байланыштуу салттарды табуу, үйрөнүү, мүнөздөө, үгүттөө ж.б..

Изилдөөнүн методдору. Анализ жана синтез.

Негизги мазмуну. Ар бир улуттун өзүнүн белгилүү салты бар. Кыргыз элинин да ата-бабабыз колдонуп келген салтын азыр да элибиз колдонуп келүүдө. Ошонусу менен улут улут да. Кыз узатуу салты элибизде кеңири белгилүү. Заманга жараша кызын турмуш жолуна узатууда кыздын ата-энеси ресторанда узатууда. Мунун баары жакшы ой, жакшы тилек менен кызын бактылуу болсун, эки жаш ынтымактуу балалуу-чакалуу болуп, барган жери кызды өзүнүн баласындай кор кылбай, көтөрмөлөп күтүп ымалашып, оокат кылып кетсин, ошол жерден агарып-көгөрүп, көшөгөсү бир жерден көгөрсүн деген тилек менен кыздын ата-энеси өткөрөт.

Тамада тойду башкарып, жар-жар айттырып кызды алып чыгып тааныштырат. Эки тарап (куда-сөөктөр) кыздын ата-энеси менен баланын ата-энеси тилек айтып, баланын ата-энеси кызга сөйкө салышат. Кыз менен күйөө бала жүгүнүп элден бата алышат. Тойдо эки жашка арналып оюн-зооктор, ырлар ырдалат. Кыздын ата-энеси жак бир туугандар, таеке, таяжеңелери өздөрүнүн жакшы тилектерин айтышып, белектерин тартуулашат. Кызына сандыгын, бир сыйра жууркан-төшөгүн, килем кошуп беришет. Калганын үйлөнүү үлпөтүндө берет. Кээ бир ата-эне машина, үйдүн ачкычын белек тартуу кылышат. Кыз-күйөө кыйналбай оокат кылсын деген ниет менен.

Илгери ата-бабабыздын салты боюнча келин ала турган тарап, кыздын үйүнө келип, кыз-оюн өткөрүшкөн. Ал бир канча күнгө созулган. Албетте, колунда барлар. Кыздын ата-энеси үй көтөрүп, жаңы боз үй жасалгасы менен толтурулуп, кыздын энчисине мал бөлүп берген. Кыздар бир катар, жигиттер бир катар кызды тааныштырып, жеңе тойду башкарган. Күйөө жолдош болсо, чукугандай сөз тапкан, оозунан сөз куюлган, ырда десе ырдаган өнөрлүү жигит болушу абзел. Ушундай жигитти күйөө балага жар-жар айттырган. Кыздар кызды мактап, анын жөндөмдүүлүгүн, мүнөзүн айтышкан. Жигиттер жигиттин өнөрүн, тың жигит экенин мактап айтышат. Мисалы: Белгилүү акын А. Осмонов:

ЖАР КӨРҮҮ

Баркыттан кийген балдар ай,
Башайы көйнөк кыздар ай,
Эртең күйөө той берет,
Жар көрөлү
Жар, жар ай.
Кыздар:
Күйөө берсе той берер,
Биз бербейбиз кыздар ай.

Күйөөнүн жөнүн сурабай

Кыз бербейбиз

Жар, жар ай.

Жигиттер:

Күйөөнүн жөнүн сурасаң,

Жыйырма экиде жаш бала ай,

Сын-сыпатын көргөн жан

Сын таба албас,

Жар, жар ай.

Кыздар:

Жыйырма эки жаш кимде жок,

Кызык кеп го кыздар ай.

Өнөрүн айт, күчүн айт

Сыны кимге

Жар, жар ай.

Жигиттер:

Бир гектары бир чабат

Саздын чөбүн, кыздар ай.

Бир гектары бир орот

Күздүктөрдүн

Жар, жар ай [2, 112-119-бб.].

Дагы күйөө баланын өнөрүн айтышып, кыздар менен жигиттер кыздын, жигиттин таламын талашып айтышат.

Мына ушул эки жашка арналган жакшы тилектер, каалоолор, сый урматтын баары эки жаш бактылуу үй-бүлө, пайдубалы бекем, эч качан эки колу бири-биринен ажырабасын балалуу-чакалуу болуп шаар болсун деген тилек менен жасалат.

Жашы кичине жаштардан улуураак болсо дагы боз үйдүн сыртынан жаштардын тамашасына, ырдаганына, талантына баа берилип, алкап угушкан. Ал эми илгертен кыз оюнду өткөрүү эрежеси төмөнкүдөй болгон.

«Кыз оюну – үйлөнүү тоюнда же күйөөлөп барганда кыздын төркүнүндө өткөрүлүүчү зоок. Кыз оюндар атайын тигилген өргөөдө өткөрүлүп, ага күйөө, күйөө жолдош, алардын теңтуштары, эки тараптын жеңелери, жакын туугандарынын, жек-жааттарынын жаштары катышкан. Өргөөгө кыз курбулары жана жеңелеринин коштоосунда күйөө тараптагылар тиешелүү көрүндүгүн бергенден кийин барган: «азыр күйөө бала жаңылбай такыя сайса, колуктусунун үстүнө кирип, жанына отурат, жаңылса, чоң айыбын тартып, кызыбыздын алдына түшөт» – деген жарыясын айтып, бир жагынын

туурдугун, чийин кичине ачып берген да, окшош кийилген топ кыздарды көрсөтүп: «тиги кыздардын кимиси колуктуң, такыясын сайып көрсөт» деген. Күйөө эмне менен көрсөтөрүн билбей кайсалап калганда, укурукчан жигит жанына келген. Укуругуна күйөө кол созгондо, жеңеси «укурук акысын» сураган. Укурукту кереге көзүнөн сойлотуп, жүзүн жашыра эңкейе берген топ кыздардын ичинен өз колуктусунун такыясын укуруктан ичке учу менен акырын кыйшайта түртүп коюу менен үйгө кирип, колуктусунун жанына отурган. Эгер жаңылып башка кыздын такыясын сайып алса, колуктусунан да, балдызынан да кечирим сурап, ырдоого, такыясы кыйшайган кызга бирдеме (буюм, кийим, гүл) тартуулоого аргасыз болгон. Күйөө өргөгө кирип, колуктусунун жанына отурган соң демейки эле оюндар: сармерден, шакек салмай, бут басмай (күйөөнү, кызды таңмай) токмок жоолук таштамай, кыз өпмөй, жолдош сурамай ж.б. ойнолуп, ыр күү, жар көрүшүү, жаңылмач ж.б. оюндар башталган. Булардын арасында тамаша иретинде кайым айтышуу (кордоо) да аралашкан. Кыз оюнунда эртеси той тарап, күйөө колуктусун алып кеткенге чейин башка тамашалар (күрөш, аркан тартыш, бука тартыш, кыз куумай, а түгүл жамбы (кийик) атыш, оодарыш, көк бөрү, ат чабыш) өткөрүлгөн учурлар болгон [1, 538-539-бб.].

«Кыз узатуу үлпөтү. Бул – кыздын биринчи жолу төркүнүнөн аттанаар алдындагы берилүүчү үлпөт. Кудалардын шарттары боюнча (ич ара тойго жумшалуучу байлыктар макулдашылат) той башталуучу күн болжолдолот. Илгери «отуз күн ойнотуп, кырк күн кыңшылатып» – деп, үлпөт тою бир нече күнгө, адатта, жайлоодо мал семирген чакта өткөрүлгөн. Кудалар тобу менен союштарын айдап келүүчү дейт» [3, 135-б.].

Күйөө бала күйөө жолдоштору менен атайын өзүнчө тигилген ак өргөлөрдө, конок катары күтүлүп, сый-урмат көрсөтүлгөн. Атайын оюн-зооктор алты бакан селкинчек, жоолук таштамай, шакек катмай, эл чабар, ак чөлмөк, токту сурамай оюндары күнү-түнү өткөрүлгөн. Күйөө бала тарап, кыз тарап экөө бирдей катышкан. Күйөө жолдош ары

амалкөй, ары таланттуу, ары айлакер болуп, бардык шарттардан кутулуп чыгат.

Кыз узатаар күн келет. Кыздын себи даяр болот. Кыздын жеңелери кыздын чачын экиге бөлүп өрөт. «Зер жасалгаларын: сөйкө, желбирөөч, бой тумар, шакек, билерик, төөнөгүч, чолпу (учтук күбөк), чач кап, чач кеп тагат» [3, 136-б.]. Кыздын башына шөкүлөсүн кийгизип, атайын ат жабдыктары менен жасалгаланган атка мингизет. Кыз оюнда чечендер, куудулдар, комузчулар, ырчылар мен таланттуумун деген адамдар катышат. Үлпөт ырлары ырдалат. Энелери, жеңелери «Жар-жар ай» ырларын айтышат. Төкмө акындар, кошок ырларын кошушат. Ошентип кызды кеч курун аттандырышат. Кыз барган жеринде келин тою башталат, кыздын баш кийими шөкүлөсү төркүнүнө кайтарылат, өзүнүн сиңдисине берилет.

Заманга же мезгилге жараша үйлөнүү үлпөт тоюунун жөрөлгөлөрү аябай эле тарып баратат. Бирок ысырапкорчулукка жол бербөөбүз зарыл. Ошентсе да үлпөт той өткөрүүдө илгерки каада-салттын жышаандары белгилүү өлчөмдө сакталып калганын билебиз.

Азыркы убакта ресторандарда Европалык типте үлпөт тойлору өткөрүлүп жатат. Эки жаш улуттук кийим кийишет, баары эле эмес, «Жар-жар» айттырып башталат. Бир жагынан убакыт үнөмдүү, экинчи жагынан 5-6 саатта баардык чакыруучу жек-жаат, тууган-урук, куда-сөөк, жоро-жолдошторунду да кутуп аласың. Музыка, видеосу, тамадасы чындыгында эле жылдан жылга кымбатка түшүүдө.

«**Кыз оюн** – байыркы элдик оюндардын бири. Ал атайын өзүнчө тигилген ак өргөөнүн ичинде кызга жигит күйөөлөп келгенде өткөрүлгөн. Ага ырчы, шайыр жаш жигиттер, боз уландар менен кыздар, жаш келиндер чогулушат. Жигиттер боз үйдүн ыпча тарабынан, бойго жеткен кыздар, келиндер эпчи жагынан орун алышат. Адатта, оюнду шакылдаган шайыр келин башкарат» [3, 138-б.].

Күйөө жолдош – ал шайыр, ырчы, жигит берилген суроолорго жооп бере алган тың жигит болушу керек. Ал белине курчалган

курун токмок кылып эшет да, оюн башкарган шайыр келинге берет. Токмокту шайыр келин кыз-келиндердин арасына таштайт. Кыз-келиндердин бирөөсү катып алат. Ошондо күйөө жолдош ордунан туруп:

«Кыз оюну бар десе,
Кызыгын көрсөк экен деп.
Азуусун айга жаныган
Мында акындар келген турбайбы?
Ай он бештен тоголду,
Айкашып ойноп жатканда,
Менин токмогум кайда жоголду.
Ак жамгыр жаабай ным болду.
Айкашып ойноп жатканда,
Токмогумду алган ким болду?
Токмогум башы тоголок,
Айткылачы курдаштар,
Токмогум кайда жоголот?
Токмогума күйүүчү
Токмогум алган келинге

Тогуз жоолук сүйүнчү.» – деп күйөө жолдош безеленип ырдап, эңкейип далысын тосот [3, 139-б.].

Токмокту катып алган кыз, же келин ордунан туруп келип, күйөө жолдошту 9 жолу далыга чаап, анан токмокту күйөө жолдоштун колуна берет. Адегенде кыз менен күйөөнү, анан ыр ырдалып, кыз-келиндерди жар көрүштүрөт. Кыз-келиндер кезек менен улам бири токмокту алып, жигиттерге токмок салат. Токмок жеген жигит туруп ыр ырдап токмок салган кыз, же келин менен жар көрүшөт. Оюн ошентип улана берет. Кыз оюн кыздын төркүнүндө жигит колуктусуна күйөөлөп же алып кеткени барганда өткөрүлө турган. Андан кийин оюн-зооктор, ырлар, күүлөр коштолгон.

Күйөө жолдош – бул күйөө баланын жан жолдошу. Кыз менен таанышкандан баштап, алып кеткенге чейин күйөө жанында жүрүүчү жигит.

Күйөө жолдош «кыз оюундарында туурадан сөз тапкан, туюктан жол чапкан, кыздын элине мактап жаккан, жеңе-желпилерине жүйөлөшүүдөн эч нерседен алдырбаган, бирок, ары уяттуу, ызааттуу, адилеттүүлүктөн тайбаган азаматтардан тандалышы шарттуу» [3, 139-б.].

Күйөө жолдош кыз оюнда отурган жерин шаңга бөлөп, шаңдуу маанай таруулап, отурган элдин купулуна толуп, мырзалык сапаты менен отуз күндүк оюн тамашаны жандандырып, элди тамшандырган жигиттерден болгон.

Күйөө каадасы – күйөө бала кайын журтуна колуктусун алып кетүүгө келгенде башын жерге салып таазим кылып, кайын ата, кайын энесине, чоң кайын атасына, чоң кайын энесине тике караган эмес, сыпайыкерчилик мамиле кылган. Адептүүлүктү сактаган. Мына ушунун өзүн «күйөө каадасы» деп элибизде айтышкан [3, 140-б.].

«30 күн ойнотуу, 40 күн кыңшылатуу убагында кыздын эмнеге жөндөмдүүлүгү баамдалган. Кыздын үй оокатына тыңбы, төшөк салуусу, жүк жыюусу, үйдү таза күтүүсү, казан-аякты кармоосу, тамак жасоосу, дасторкон жаюусу, чай куюусу, элге сунуусу, эшик-үйгө кирип чыгуусу, көч жүктөөсү, атка минүүсү, үй тигип-чечүүсү, мал саашы» [3, 143-б.]. Ошону менен бирге кыздын узчулугу көңүл чордонунда болгон. Эгер кыздын эби жок болсо ата-энеге сөз тийип калган. Ошондуктан кызды энеси тарбиялап, үй-жумуштарына үйрөтөт. 40 күн кыңшылаттууда чоң энеси, энеси, таежелери, таежеңеси кошок кошушат, ыйлашат. Кыздын кийим-кечектерин сандыкка салат.

«Акшумкар бердим, таптап ал,
Ак учук бердим, саптап ал». (Эл сөзү).

Энеси кызымды өзүң тарбиялап, үйрөтүп, элиң менен эл кылып, бапестеп, наркка, салтка аралаштырып күтүп ал деген ойду туюндурат.

«Кыздар жаңы үй-бүлөгө келин болуп келгенден баштап, келинге тыюу салуучу салттар болгон. Илгери күйөөсүнүн жакын бир туугандарынын атын атаганга тыюу салынган, ал кандайдыр бир псевдонимдерди ойлоп табыш керек болчу. Мисалы, күйөөсүнүн бир тууган инисин «кичүү бала же кичине бала (кичүү уул)», ал эми күйөөсүнүн карындашын «кыз бала же эрке кыз, кичүү кыз» деп аташкан. Бул тыюулар жаш келиндик өмүрүнөн баштап кемпир болгуча күчүндө болгон, ал тургай карыганда да күйөөсүнүн жакын бир туугандарына

тиешелүү мамилесин түздөн түз көрсөтүүгө туура келип, анын мойнунда парз катары эсептелинген. Келинге жоолугу жок, жылаңайлак басып жүрүүгө, бир туугандарына артын карап отурууга тыюу салынган. Үйлөнүү үлпөт тоюнан кийин эркек баланын жана кыз тарап жагынан жакын бир туугандары кезек кезеги менен жаңы үйлөнгөн жубайларды конокко чакырып, үй-бүлөлөрү менен тааныштырчу. Аны «отко киргизүү» деп аташкан. Ошол эле учурда келинге карата жаңы туугандар, мисалы кайынсиндилери, кайынэжелери, кайынэнесинин абысындары да этикетти сакташ керек болгон. Жаңы үй-бүлөдө ага урмат-сый менен мамиле кылуу, камкордук көрүү, ыңгайсыз абалга келтирбөө, орой мамиле жасап, жеке мейкиндигин бузбоо, ага жаман мамиле көрсөтпөө керек болгон. Себеби ал келин дагы башка үй-бүлөнүн баласы болоорун эстери менен чыгарышкан эмес» [4, 55-б.].

«Келин жаман эмес, келген жери жаман» – деген макал элибизде бекеринен айтылбаса керек. «Чыккан кыз чийден сырткары» - деген накыл сөздүн мааниси зор. Бүлө барган жери менен болушу керек. «Сөз ташыбай, төш ташыган келин болсун», – деп үйлөнүү тоюнда көп айтылып жүргөнүнө күбө болобуз.

Кыргыз элинин ата-бабасынан калган салты келин алганда «калың» берүү. «Калыңсыз кыз болсо да, каадасыз кыз болбойт» деген макал элибизде бекеринен айтылбаса керек.

«Калың» – бул кыз алуучунун кыз тарапка берүүчү нарктуу малы, акчасы, байлыгы. «Төө баштаган бир тогуз...» төө музоолуу уй же мамалактуу топоз, кулундуу бээ, козулуу кой, улактуу эчки-бир тогуз деп аталат (134-б.). Бирок азыркы мезгилде ар ким алына жараша иш аракет кылышат. Бирөөнүн бойго жеткен кызын бүлө кылып алып, ал кыз барган жеринде тукум улап, агарып-көгөрүп жаткандан кийин, кыздын ата-энесин ыраазы кылуу парз болуп эсептелинет. Ошондуктан салтыбызды таза сактоо биздин, кийинки муундардын милдети.

«Кыз куумай» оюну да ушул отуз күндүк оюнда өткөрүлгөн. Адегенде жигит ала турган колуктусу менен кыз куумайга чыгат. Мындан кыргыз эли көчмөндүү эл болгондуктан кыздын атка минүүсү, чыйрактыгына маани берип баалашкан. Кайра жигитти кыз кууп, улам оюн кайталанып жүрүп отурган.

«Кыз куумайда» көп кыз-жигиттер оюнга катышып, бири-бири менен таанышышкан. Жаштар бири-бирин жактырып калышып үй-бүлө курушкан. Ошондой эле «Алты бакан» – оюну да кыз оюнда көңүл бурулган. Эки жигит, эки кыз болуп алты бакан тебишкен. Мындан жаштардын бири-бири менен таанышууга, мамиле түзүүгө, кыял-жоруктарын, мүнөзүн билүүгө өбөлгө түзүлгөн [3, 146-б.].

Азыркы ааламдашуу мезгилинде жаштарыбыз мектеп партасында, орто окуу жайларында, колледж, жогорку окуу жайларында бири-бири менен таанышууга ыңгайлуу жагдайлар түзүлүүдө. Телефон аркылуу таанышып, өмүр көчү уланууда.

Корутунду. Үй-бүлөдө кыз узатуу салтына кыргыз эли чоң маани берип келген. Кыз оюн өткөрүп, шаан-шөкөт менен улуттук оюндар, кыздын төркүнүндө өткөрүлгөн. Азыркы ааламдашуу мезгилинде да кыз узатуу, үйлөнүү үлпөтү өтүп жатат. Ушунун

баары колукту менен күйөө баланын ынтымактуу үй-бүлө куруп, бактылуу өмүр сүрүп, балалуу-чакалуу болуп шаар болсун деген ниет менен эки жаштын ата-энесинин аруу тилеги жана ата-энелик парзы болуп саналат. Кыргыз элинин кыз узатуу салтында шаан-шөкөт көп болгон. Албетте, колунда бар болсо, азыр деле аша чаап кеткендер деле бар. Убакытты үнөмдөө, ысырапкорчулукка жол бербөөгө жана ата-энесинин эмгегин баалоого үйрөтүү, келечекте үй-бүлө күтүүчү кыздар менен жигиттерге айтып туруу улуу муундардын милдети деп эсептейм.

Адабияттар:

1. Кыргыз Совет энциклопедиясы. – Фрунзе, 1978. – 3 том, – 570-б.
2. Алыкул Осмонов. Көл толкуну. – Фрунзе, 1972. – 372-б.
3. Акматалиев Амантур Сейтаалы уулу. Кыргыздын көөнөрбөс дөөлөттөрү. – Б.: 2024. – 460 б.
4. Мэлсбек Нурия. Улуттук салттардын негизинде үй-бүлөдө өспүрүмдөрдүн жүрүм-турум моделин калыптандыруу // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2023. – № 2 (60). – С. 50-56.

Рецензиялаган:

*Муратов А.Ж.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор*